

KISS GÁBOR FERENC

A Magyar Néphadsereg Szegeden 1956-ban

Mielőtt rátérnék a Magyar Néphadsereg szegedi szerepére, előtte pár szóban felvezetném a témát. Azzal kezdeném, hogy milyen források alapján lehet ezt a kérdést vizsgálni. A legfontosabb a Hadtörténelmi Levéltár 1956-os gyűjteménye, ahol összegyűjtötték azokat az anyagokat, összefoglalókat, melyeket az események után különböző katonai alakulatok tisztjei, parancsnokai készítettek a '56-os eseményekről. Rendkívül tanulságos olvasmány, nem csak azért, mert a kor szellemének és a kor tisztikarának megfelelően sokszor hemzseg a helyesírási hibáktól, hanem mert nyilvánvaló, hogy ezeket jelentős forráskritikával kell kezelni: azok a tisztjek, akik ezeket a jelentéseket 1956 után írták, részt vettek az eseményekben, tehát szerepüket igyekeztek a forradalom utáni helyzetnek megfelelően bemutatni. Másfelől érdemes pár szóban azért fölvezetni a Magyar Néphadsereg általános helyzetét 1956-ban. A hadsereg a negyvenes évek végén, az ötvenes években óriási mértékű átalakuláson ment keresztül. 1947. február 10-én írták alá a párizsi békeszerződést, ami a magyar haderőt létszámában és fegyverzetében egyaránt korlátozta. 1948-tól, a kommunista diktatúra kiépülésével hihetetlen méretű hadsereg-fejlesztésnek vagyunk a tanúi. Ez eljut odáig, hogy 1953-ra a hadsereg békelétszáma 210 ezer főre – a magyar történelemben soha nem látott mértékűre – növekszik. 1953-ban, amikor Sztálin halálát követően Nagy Imre kerül a miniszterelnöki székbe, általános enyhülés következik be. Ez rányomja a bélyegét a hadsereg szerepére, összetételére is. Innentől kezdve évről-évre radikális csökkentések mennek végbe, s eljutunk oda, hogy 1955-re a hadsereg létszáma 130 ezer főre csökken. Ez óriási mértékű átalakulás: évenként több tízezer ember egzisztenciáját, mindennapjait érinti.

Az 1956-os év sem különbözött a hadsereg szempontjából a korábbi évektől, megint egy katonai reformnak vagyunk a tanúi, újabb had-

erőcsökkentést határoznak el. Újabb tizenötezer fővel csökkentik a hadsereg létszámát. Ez miért fontos a témánk szempontjából? A hadseregben ez bizonytalanságot okoz, nem lehet tudni, hogy aki még ma tiszt, az jövőre is katonatiszt lesz-e. A másfelől a hadsereg irányításában zavarok keletkeznek. Ugyanis ezek az átalakítások azzal járnak, hogy alakulatokat – hadtestet, hadosztályokat – szüntetnek meg, csoportosítanak át. Tehát '56 őszén az új rendszer még nem járatódott be. Ez is olyan tényező, ami majd meghatározza a hadsereg szerepét, viselkedését a forradalmi eseményekben és a szabadságharcban. Másik, ami a hadseregben történt '56 őszén, hogy ekkor zajlottak a behívások, illetve a leszerelések. Több alakulatnál előfordult, hogy vagy már leszerelték a katonákat, vagy már arra vártak a másodéves katonák, hogy haza küldjék őket. Illetve, ha hazaküldték őket, sok helyütt még nem hívták be az újoncokat. Ha egy újoncot be is hívnak, pár napos kiképzés után az még nem alkalmas arra, hogy konkrét katonai feladatot oldjon meg, különösen egy olyan bonyolult helyzetben.

Fontos kérdés a hadsereg alkalmazása egy '56-oshoz hasonló szituációban, amikor a belső ellenséggel kell felvenni a küzdelmet. A Néphadsereg alkalmazásában nem csak arról volt szó, hogy a külső ellenséggel kell felvenni a harcot, hanem a belső ellenséggel is nagyfokú éberséget kellett tanúsítani. Erre konkrét cselekvési tervek is készítettek. Karhatalmi elképzelésekben a hadseregnek komoly szerepet szántak. Ezen tervek alapján a hadsereg körülbelül 14 ezer embert állított volna ki egy belső karhatalmi válsághelyzetben, amely erőknél fő feladata a különböző, elsősorban a katonai objektumok védelme, illetve fontos párt, állami, és gazdasági objektumok védelmének a megerősítése. Ezen kívül számítottak arra, hogy a hadsereg keretén belül egy mobil erőt hoznak létre, melynek az lenne a feladata, hogy megerősítse a belső karhatalom, az államvédelem és a rendőrség alakulatait.

Ahogy a politikai vezetést is, a hadsereg vezetését is váratlanul az '56 őszén bekövetkező események. Október 20-án ült össze a Lengyel Egyesült Munkáspártnak a legfelsőbb plénuma, ahol határozatokat hoztak a lengyel helyzettel kapcsolatban. A lengyel helyzet miatt a hadseregben, a vezérkarban fokozott hadműveleti szolgálatot láttak el. Ekkor még nem történt meg a csapatok riadókészültségbe-helyezése. Erre október 24-ig kellett várni, tehát akkor, amikor 23-án Budapesten

bekövetkezik a tüntetés, a Rádiónál a helyzet élesedik, tűzharc robbant ki. Hogyan zajlik ez városunkban.

A környékbeli katonai alakulatok a kecskeméti 3. hadtest alárendeltségébe tartoznak, ami azért érdekes, mert a a hadtest parancsnoka Gyurkó Lajos vezérőrnagy, egy rendkívül vérmes katonatiszt, aki inkább megbízhatóságáról, mint katonai ismereteiről vált ismertté. Megbízhatóság természetesen a párt és a hatalom szempontjából való megbízhatóságot jelenti. Rendkívül szigorú és kemény tiszt, aki – mint ahogy kiderült –, nem habozik kiadni a tűzparancsot. Vegyük figyelembe, hogy az '56-os forradalom leverésében jeleskedő kiskunhalasi lövészezred is Gyurkó alárendeltségébe tartozott: több forradalmárt is bírósági ítélet nélkül kivégeztek a kiskunhalasi lövészek, s később megkapták a forradalmi ezred kitüntető címet. Miután Budapesten az események válságossá váltak, a honvédségen belül is riadóztatások indulnak meg. Október 24-én, hajnali 3 órakor helyezik 3. hadtest csapatait riadókészültségbe. Ez azt jelenti, hogy reggel, körülbelül fél 8-ra, minden alakulat eléri a megfelelő riadószintet, és innen-től kezdve már lehet számolni a konkrét alkalmazásukkal.

Nézzük meg, röviden hogy a szegedi, illetve a Szegeden bevetett katonai alakulatok alkalmazására mi jellemző. Először is, azt érdemes megállapítani, hogy Szegeden papírforma szerint jelentős haderő állomásozik. Lövészezred, műszaki zászlóalj, légvédelmi osztály, páncéltörő tüzér-osztály, hadkiegészítő parancsnokságok, anyagi és közlekedési törzsek, rádiótechnikai alakulatok, tehát ez összességében meggyőző erőnek látszik az események kezelésére. Majd kiderül, hogy ezek miért nem alkalmasak arra, hogy ezt a válsághelyzetet megoldják. Most végigmen-nénk az alakulatokon, és röviden vázolnám, hogy mi történt.

Első, amiről beszélünk, a Szegedi Járási Hadkiegészítő Parancsnokság. A Szegedi Járási Hadkiegészítő Parancsnokság, ahogy az anyagból kiderül, és ezt láthatjuk a többi katonai alakulat jelentéséből is, nem jutott érdemleges információkhoz. Sokszor csak a rádióból tájékoztak, informálódtak, hogy mi történik az országban. A legfelsőbb vezetéstől nincs világos információ, nincs világos állásfoglalás. Ehhez képest próbálnak cselekedni. Ugyan ez történik a Járási és hasonlóképpen a Városi Hadkiegészítő parancsnokságon is, ahol össze-

foglalásképpen meg lehet állapítani, hogy az első napon a még szokványos munkamenetet látjuk. Még felveszik a munkát, a polgári alkalmazottak bemennek és hajlandóak dolgozni. A polgári alkalmazottak főleg a hadkiegészítő parancsnokságokon, az anyagi, az elhelyezési, és felhasználási törzsnél tevékenykednek. Logisztikával, ellátással foglalkoznak. 24-én, 25-én kezd változni a helyzet, riadókészültséget rendelnek el, ami azt jelenti, hogy a összetartást rendelnek el, s a Hadkiegészítő Parancsnokság tisztjeit utasítják, hozzanak magukkal megfelelő úticsomagot, hogy benntmaradjanak a parancsnokságon. Ahogy az október 25-éről szóló jelentés megállapítja: az első együtt töltött éjszaka után elég vidám hangulatba került a katonaaállomány. Ekkor még nem észlelhetőek azok a jelek, amik aztán elmergesítik a helyzetet. Másnap Szigeti Béla százados bejelenti, hogy az ÁVH föl lett osztatva, de hozzászabi, hogy megnyugtató jelenség azonban, hogy át lettek öltöztetve katonaruhába. A változás akkor következik be, amikor fölsőbb utasításra is meg kell alakítani a katonatanácsot. Ezt minden alakulatnál meg kellett alakítani, és a katonatanács megalakításával a kiegészítő parancsnokságon egyfajta fegyelem-lazulás következik be, mivel megszűnik, vagy csorbul az egyszemélyi vezetés elve és innentől kezdve már meg lehet vitatni a katonai ügyeket. Már a polgári alkalmazottak is kezdik kritizálni a tisztikart, főleg a politikai helyettest, adott esetben előfordul, hogy elhárító-tisztet. Ez 27-28-29-e, ez az az időszak, amikor a fegyelem lazul, már a mindennapos feladatokat sem, vagy kevésbé képesek ellátni. 29-én alakul meg a Katonai Forradalmi Tanács, akkor kapnak utasítást, 31-én alakul meg a Bizottság. A következő napok, ahogy a jelentés megállapítja, „sakkozással és kártyázással telnek”. Ezt az alakulatot látszólag nem érinti meg a forradalom. Talán jellegénél fogva is, nem az a feladata, hogy komoly katonai tevékenységet végezzen. Ami szerep esetleg juthatott volna neki, ellenállás esetén a tartalékosok mozgósítása. Erre történt is kísérlet, de a megjelenteket el is küldték ezekről a parancsnokságokról. November 4-én a jelentés írója szerint nagy a megkönnyebbülés, megtörténik a szovjet beavatkozás, a szovjet csapatok már a pusztá megjelenésükkel is félre állították a hangoskodókat. Tehát az a tény, hogy megkezdődik ez a szovjet invázió a Hadkiegészítő Parancsnokságon belül is stabilizálódást indít el.

A következő alakulat, amiről érdemes pár szót ejteni, az a 14. műszaki Zászlóalj. A 14. műszaki zászlóaljnál ugyanúgy, mint a 3. hadtest alárendeltségébe tartozó kiskunfélegyházi 27. lövészhadosztálynál, amely alá voltak rendelve a szegedi alakulatok, 21-én a lengyel események miatt összetartást rendeltek el. 24-én megtörténik a riadókészültségbe helyezés. A hadsereg alkalmazásának megállapított elvei szerint a zászlóalj Szegeden főleg objektumvédelmet lát el, illetve részt vesz az utcai események „kezelésében”. Ez azt jelenti, hogy a 14. műszaki zászlóalj alakulatai ott vannak a szegedi sortűznél, nem ők adják le, de ugyanúgy részt vesznek a tüntetésnek biztosításában. A zászlóalj ezen kívül fegyvereket ad a Szegeden állomásozó 17. lövészezrednek. Az ezred tisztikarát ez a zászlóalj fegyverzi föl, illetve ellenőrzése alá vonja a Tápénál épített tiszai pontonhidat, hogy megakadályozza a beszivárgó „ellenforradalmi” elemek bejövését Szegedre. 31-én itt is megalakul a Forradalmi Katonatanács. Nagyfára küldenek ki egy szakasz katonát, hogy az ottani börtönben a kítörést megakadályozzák. A szovjet beavatkozáskor a zászlóalj egy része harcolni akar a szovjetek ellen, de ahogy jelentős írója megállapítja, ezt sikerül megakadályozni, köszönhetően annak, hogy a parancsnok ismerteti a Kádár-kormány programját, és ennek hatására az állományt sikerül „megnyugtadni”. A műszaki zászlóaljat amúgy is próbálták bevonni Szeged védelmébe. Ez azt jelenti, hogy zászlóaljnál lévő harckocsiaknakat próbálták felhasználni, hogy a Szeged körüli védelmet kiépítsék.

Következő a 17. lövészezred. A 17. lövészezred érdekes helyzetben van, ugyanis az ezred gyakorlatilag már nem létezik. Az ezred a hadsereg átalakításnak esett áldozatul, tehát 1956 októberében szinte csak a tisztikara van meg. Annak körülbelül 80%-a tartózkodik Szegeden. Ily módon komoly műveleteket nem tud végrehajtani. Az lövészezred a műszaki zászlóaljtól, illetve a pártbizottságtól kapott fegyverekkel járőrözik, illetve feladata a meglévő, korlátozott személyi állománnyal, hogy inkább a laktanyáját biztosítsa. A bevonuló szovjet csapatokkal az ezred tisztikara felveszi a kapcsolatot, és részt vesz a „rendteremtésben”, a fegyverek begyűjtésében, és karhatalmi szolgálatot lát el. A tisztikar kb. 85-90%-a aláírta a tiszti nyilatkozatot – ez az új hadseregben való szolgálathoz szükséges hűségnyilatkozat –, tehát a 17. lövészezrednek összhatásában nincsen jelentős szerepe a szegedi eseményekben.

Annál inkább érdemes pár szót ejteni a kiskunmajsai 31. lövész-
ezredről, annál is inkább, mert ez az a lövészezred, amelyet Szeged-
re vezényelnek. Október 24-én hajnalban riadóztatják az ezred
egyik zászlóalját – a 2. zászlóaljat –, amelyet hamarosan követ az 1.,
s akkor az 1. zászlóaljat azt hamarosan Szegedre küldik, hogy a ren-
det fönntartsa. Ez 24-én a déli órákban érkezik meg Szegedre, és át-
veszi a legfontosabb objektumok védelmét, illetve mindezt a szege-
di katonai alakulatokkal karöltve oldja meg. Részt vesz a Tisza-híd
megtisztításában, tehát hogy a szovjet csapatok átvonulását biztosí-
tani tudják, illetve járőr, s karhatalmi feladatokat lát el, tömegoszla-
tásban szerepel. Ez az ezred jeleskedik, illetve ezek a zászlóaljak je-
leskednek többek között az említett szegedi sortűzben is. Az ezred
azonban nem sokáig tartózkodik itt, Budapestre vezénylik. Helyébe
a kiskunfélegyházi 29. tüzérezred érkezik Szegedre, amely nyilván
felszereltségénél fogva kevésbé alkalmas a Budapesten való bevetés-
re, inkább ide, a csendesebb Szegedre küldik. Ez technikával, sze-
mélyi állománnyal és hogy öt javadalmazás lőszerezellel megérkezik
Szegedre, és itt hajt teljesít szintén karhatalmi szolgálatot. Az alaku-
latot 30-án átfegyverzik. Ez azt jelenti, hogy a karabélyokat le kell
adni a Nemzetőrségnek, és helyette a karhatalmi szolgálatban talán
jobban használható géppisztolyokat kapnak. November 3-án az ala-
kulatot a város védelméért felelős tisztek, törzsek be akarják vonni
a város védelmébe a szovjet csapatok ellen, hogy a város páncélfelhá-
rítását megerősítsék, de ezt sikerül elkerülniük.

A 3. Elhelyezési és Felhasználási Felügyelőség, egy félig polgári
szervezet. Itt hasonló jelenségeket láthatunk, mint a hadkiegészítő pa-
rancsnokságokon. A normális munkamenet akkor akad meg, amikor
megalakul a Forradalmi Katonai Tanács, és itt is ugyanúgy jellemző,
mint másik alakulatoknál is a tájékozatlanság. Nem lehet tudni, hogy
mit kell, mit kellene lépni, várják a felsőbb utasítást, a felsőbb utasí-
tás pedig csak nem akar megérkezni. Itt is, ahogy más alakulatoknál is,
novemberben, a helyzet konszolidálásával, megkezdik az új pártser-
vezet kiépítését, de érdekes, hogy megalakul november közepén az
MSZMP, november közepén van a taggyűlés, akkor három fő vesz
részt, 20-ára a taglétszám öt főre növekedik. Tehát azért létezik egyfaj-

ta bizonytalanság is a korábbi párttagokban, hogy mi lesz ez az új kezdeményezés, egyáltalán ez az új párt vajon stabil marad-e.

Következő alakulat az a 6. Légvédelmi Tüzérosztály. Ez is bizonyos szempontból tipikusan '56-os történet. Az alakulatot is riadóztatják, karhatalmi szolgálat, megalakul a Katonatanács, és különösebb esemény nem történik a zászlóaljjal. November 3-án azonban, amikor elkezdik a másodéves katonák hazabocsátását, megkezdődik az alakulat felbomlása. Ez azt jelenti, hogy hamarosan az első évesek közül is egyre többen kezdenek szökdösni, és este 11 órára, éjjélre alig több mint 80 fő marad az osztály állományából. Ez arra elegendő, legalábbis az elképzelések szerint, hogy a laktanya őrzésére hátrahagyva az osztály haditechnikáját, tehát a lövegeket a szovjeteknek átadják. Fölveszik a kapcsolatot a szovjetekkel és átadják ezeket a lövegeket. Azonban közben újabb szökések történnek, és mire ezt a menetoszlopot felállítanák, összesen talán ha 8-10 sorkatona marad az alakulatnál. November 4-e után mivel foglalkozik az alakulat? Az elszökött első éves katonák összegyűjtésével, és visszaterelésével a karámba.

A 72. páncéltörő tüzérosztály november 1-éig a helyőrségi lőszerraktár védelmét látja el, ekkor más alakulatok veszik át a lőszerraktár védelmét, ugyanis ekkor Szabó Ernő hadnagy ekkor egyszerűen eltűnik pár emberrel a lőszerraktár őrségéből. Később ezért letartóztatják, aztán szabadon engedik, de nem egyértelmű a megítélése. Hasonlóképpen más alakulatokhoz október 31-én, a Forradalmi Katonai Tanács megalakulásával az alakulat összeomlik fegyelmileg. November 4-én itt is harci riadót rendelnek el, hogy majd a szovjetek ellen alkalmazzák a lövegeket: a páncéltörő lövegeket a harcokcsik ellen tervezik alkalmazni. Azonban ez a védelmi elképzelés sem valósul meg. Hiába jönnek a Városi Katonai Tanácstól küldöttek, akik agítálnak a védekezésre, úgymond nyílt „ellenforradalmi uszítást végeznek” – ahogy később megállapítják –, ellenállásra buzdítanak, és nem ismerik el a Kádár-kormányt. Ezt sikerül ellensúlyozni egy megtartott tisztgyűléssel, és ott elhatározzák, hogy megvédik a laktanyát, tehát itt nem a szovjetek elleni harcról van szó. Azonban itt közbejön

egy kis malőr: miközben a tisztek gyűléseznek, a sorkatonák, a laktanyaőrség egyszerűen eltűnik, és polgári személyek jelennek meg a laktanyában, akik fegyverért jöttek. Ekkor egy felhívás is napvilágot lát: felhívják a kiképzett tartalékosokat, hogy jelenjenek meg a tüzérosztálynál, de ezt sikerül az osztálynak megakadályozni, hogy ezeket felfegyverezzék, és a maradék katonákkal és négy löveggel elhagyják a laktanyát azzal a céllal, hogy az állományt kivonják a szovjetek elleni esetleges harcból. Erre az időszakra az állomány 60%-a megszökött, vagy dobbantott, ahogy a katonai „szaknyelv” mondja. Itt is ugyanúgy, november közepén megalakul az MSZMP helyi szervezet, és ettől az alakulattól is számos tisztet irányítanak át az újonnan megalakult karhatalmi szervezetekbe.

Minden jelentés végén van egy következtetéseket és tanulságokat feldolgozó rész. Szinte mindenütt előfordul, hogy a vezetést hibáztatják: megszűnik a központi vezetés, nincsenek határozott parancsok. Mi a probléma? Itt egy hadseregről van szó, amely parancsra és a hierarchiára épülő szervezet, az egyéni kezdeményezésnek egy hadseregben mindig kisebb a szerepe. Különösen a korszak hadseregében: a Magyar Néphadsereg akkoriiban, ahogy arra a sztálinista irányítási modellel jellemző, az abszolút elbürokratizált, centralizált irányítás a jellemző. És itt mi történik? A centrum csődöt mond, és ennek következtében az egész szervezet megbénul. Ezekre a problémákra hívta föl a figyelmét az a jelentés, amit a Hadtörténeti Intézet munkatársai készítettek 1957-ben, hogy az egyéni kezdeményezés teljesen háttérbe szorult. Ez egy olyan rendszerben, amikor van központi irányítás, nem jelent problémát. A forradalom alatt, amikor szétesik a központi katonai vezetés, és a politikai vezetés is határozatlan, ez súlyosnak bizonyult. Nincsenek parancsok, nincs határozott politikai állásfoglalás. És emiatt ezt a politikai zűrzavart a katonatisztek nem tudják kezelni. Persze ezt később azzal indokolják, hogy nem voltak „ideológiailag eléggé képzettek” Tehát valójában az a helyzet, hogy a párt, a hatalom szempontjából nem voltak eléggé ideológiailag képzettek. Sokak a problémák gyökerének a katonai tanácsok megalakulását látják. Mindenhol benne van a jelentésben, hogy akkor kezdődik a baj, akkor kezdődik a szétesés, amikor megalakulnak a katonai tanácsok. Problémát jelentenek a

környékbeli származású katonák: az, hogy a szegedi alakulatoknál, de az idevezényelt kiskunmajsai ezrednél is, nagyon sok szegedi származású katona volt. Ezt a majsaiak úgy oldották meg, hogy ezeket egyszerűen visszaküldték Kiskunmajsára. Nyilván, ha ott vannak a tömegben a rokonok, meg a barátok, a katonát kevésbé lehet hatékonyan alkalmazni. Szintén a problémásnak jelezték a nevelést: a megfelelő katonai és politikai nevelés hiányát. Politikailag persze a fő bűnös Rákosi és Gerő tevékenysége. Ez a két név említődik. Az, hogy mögöttük komoly pártapparátus állt, voltak mások is, arról sosincs szó. És természetesen előkerül Nagy Imre és társainak akkori munkája is. Azt is említik egy helyütt, hogy amikor Nagy Imre és Losonczi csoportja aktivizálta magát, további zűrzavart okozott. A magyarázat további része, hogy tulajdonképpen nem arról van szó, hogy létezik egy tömegmozgalom, amely különféle követeléseket fogalmaz meg, amelyek elfogadhatóak, hanem vannak jogos követelések, van egy jószándékú becsületes többség, de közéjük odafurakodik valamilyen módon az ellenforradalmár, aki negatív irányba vezeti a népet. És szintén problémának tartják, hogy a belső ellenséggel szembeni éberség nem volt kellően kihangsúlyozva. A tanúságokat egy idézettel zárnám, ami nagyon jól körülírja a helyzetet:

„A hibák éppen abban keresendők, hogy a proletárdiktatúrát sok esetben nem helyesen alkalmazták, hogy nálunk lényegében nem volt proletárdiktatúra.”
„Figyelembe kell venni azt is, hogy az elmúlt idők politikai oktatása sok tekintetben lepergett a tisztekről és a harcosokról egyaránt. A szavak és a tettek közti különbséget a katonák látták, és megjegyezték maguknak. Egy dolog azonban mélyen beleivódott a személyi állomány tudatába: az, hogy a hadsereg néphadsereg, és a néppel tűzön-vízen át együtt halad. Amikor pedig kritikussá vált a helyzet, sem a katonák, sem a tisztek nem értették, nem ismerték fel, hogy a nép, a tömeg rendkívül vegyes osztályhelyzetű és politikai állásfoglalású emberek gyűjtőmedencéje, nem értették meg, hogy súlyos bűnt követnek el a szocializmus, a dolgozók ügye ellen ha a saját érdekeit ellen harcba induló tömegeket támogatják.”